

Helsingør – en udadvendt by gennem århundreder

Af Jørgen Mikkelsen

En af Danmarks få netværksbyer

I nyere byhistorisk forskning taler man ofte om to modeller, når man skal beskrive de økonomiske, sociale og kulturelle relationer mellem en by og omverdenen. Den ene – *centralstedsmodellen* – sætter fokus på kontakterne mellem en by og dens opland og mellem store og små byer i en region, idet den bl.a. beskriver hvordan en by aftager oplandets overskydende landbrugsprodukter og forsyner dette område med håndværks- og industrivarer samt forskellige former for tjenesteydelser. Den anden model – *netværksmodellen* – lægger derimod vægt på byens kontakter udadtil, især til andre handels- og søfartsbyer, hvoraf nogle kan være beliggende i andre stater, og det påpeges, at nogle af disse forbindelser kan have haft større betydning for byens udvikling end kontakterne til det nære opland.

For de danske byer som helhed er centralstedsmodellen så afgjort den mest betydningsfulde af de to. Den kan fx bruges til at forklare, hvorfor der i sidste halvdel af 1800-tallet opstod en masse nye byer (stationsbyer m.m.) til at servicere den voksende landbefolkning i en periode, hvor kornproduktionen steg kraftigt, hvad der gjorde det muligt for bønderne at sælge langt mere og derfor også købe meget mere i byerne end tidligere.

Helsingør var en af Danmarks driftigste byer i 1500- og 1600-tallet, og byen rummer stadig en del fysiske spor fra denne tid. Foto: Jørgen Mikkelsen.

Jørgen Mikkelsen, seniorforsker, Ph.D., Rigsarkivet

Danmark har imidlertid også enkelte udprægede netværksbyer. En af dem er Helsingør, hvis udvikling lige fra 1400-tallet til midten af 1800-tallet var stærkt afhængig af søfarten gennem Øresund – eller mere præcist: de mange udenlandske kaptajner, der betalte Sundtold ved Kronborg. Ifølge Erik Gøbels nye bog *Guldet fra Øresund* indeholder de mere end 700 bind med Øresundstoldregnskaber fra 1497 til 1857 indførsler om ca. 1.8 millioner skibspassager. Allerede i 1540'erne kom ca. 1.200 skibe forbi om året, mens tallet lå omkring 3.000 i 1720'erne og nåede op på 15.000 i 1840'erne. Ind imellem var der dog også nogle dyk. Under Englandskrigen i 1808 var der således kun 121 skibspassager.¹

Selv om toldindtægterne gik til staten, tjente byen og dens befolkning også godt på de mange udenlandske søfolks kortvarige ophold i Helsingør. Nogle var ansatte af toldvæsenet, mens andre skaffede sig en indtægt ved forskellige tjenesteydelser til de fremmede søfolk. Færgemændene, som der var ca. 100 af omkring 1800, påtog sig fx gerne at fragte sømænd fra de opankrede skibe ind til Helsingør og tilbage igen, mens kadrejerne sørgede for at forsyne de søfolk, der ikke havde mulighed for at komme i land, med friske grønsager, kød, brød, brændevin, tobak og andre daglige fornødenheder, og en lang række handlende og værtshusholdere – og formentlig også en del prostituerede – stillede sig til rådighed inde i byen.²

Som et lille, lidt kuriøst men meget sigende, eksempel kan nævnes, at en vareopgørelse, der blev foretaget i alle danske købstæder i 1750, viser, at de handlende i Helsingør da til sammen lå inde med ikke mindre end 264.980 liter vin, mens der kun var få hundrede liter vin i mange andre byer på samme tid. Opgørelsen fra 1750 viser også, at lagrene af kaffe og te i Helsingør var ganske betragtelige sammenlignet med andre større danske købstæder.³ Helsingør må have haft ca. 4.000 indbyggere i 1750.⁴

Et andet karakteristisk træk for Helsingør er det meget begrænsede opland vest og syd for byen. Og da meget af dette område altid har været skovklædt, og der også var store mosestrækninger her i ældre tid, var Helsingørs opland meget tyndt befolket indtil 1800-tallet. Dertil kommer, at mange bønder i Nordsjælland sandsynligvis har foretrukket at rejse ind til København for at afsætte deres varer dér i stedet for i Helsingør, fordi de kunne opnå en højere pris i hovedstaden, hvor der også var et langt større og mere differentieret vareudbud.⁵ Vi må derfor antage, at de handlende og håndværkerne i Helsingør havde færre økonomiske relationer til de omliggende landsogne, end det var normalt for danske købstæder før industrialiseringen.

Imidlertid har der været mange relationer til byer og landsbyer øst for Øresund – i alt fald før disse landsdele overgik til Sverige i 1658. Det kan vi slutte os til ud fra Karen Hjorths og Michael Duponts kildeudgivelser med transskriptioner af indførslerne i Helsingørs rådstue- og bytingsprotokol 1554-1565 og skifteprotokol 1571-1582 samt Torben Bill-Jessens og Lone Hvass' bog om fattigvæsen i Nordsjælland og Skåne 1575-1674, hvor de har fremlagt grundige analyser af det usædvanligt righoldige regnskabsmateriale om driften af Helsingør Almindeligt Hospital i 1500- og 1600-tallet. Tilsyneladende er der endnu ikke foretaget undersøgelser af betydning om de økonomiske relationer mellem Helsingør og de østensundske regioner mellem 1650'erne og 1800-tallet. Men vi har dog nogle tal vedrørende migration fra Skåne til Helsingør og andre danske byer i 1700-tallet, og den svenske migration i 1800-tallet er efterhånden ganske godt beskrevet.

På grund af dette, noget spredte kildemateriale vil min præsentation på de følgende sider bestå af to dele. Først vil jeg gennem nogle eksempler give et indtryk af kontakterne mellem Helsingør og

forskellige lokaliteter øst for Øresund i 1500-tallet, og derefter vil jeg redegøre for den svenske migration til Helsingør i 1700- og 1800-tallet.

Kontakter over Øresund i 1500-tallet

Når man slår op i registrene til Karen Hjorths og Michael Duponts udgivelser af kilder fra Helsingør, finder man en lang række lokaliteter øst for Øresund. Som forventet forekommer især Helsingborg med stor hyppighed, efterfulgt af Malmø og Landskrona. Indførslerne om personer fra disse byer viser, at skåningerne optrådte i flere roller – mest almindeligt som anklagere eller vidner i civile retssager (fx om ejendomsforhold eller gæld), men de kunne også agere i kriminalsager. I 1564 og 1565 dannede bytinget i Helsingør således ramme om en række retsmøder vedrørende en trolddomssag, som en fæstegårdmand på Krapperup gods havde anlagt mod en kvinde i Helsingør.⁶ Det fremgår også, at nogle beboere i Helsingborg ejede huse eller grunde i Helsingør eller vice versa, og at et ret stort antal beboere i Helsingør havde slægtninge i Skåne, Halland eller Blekinge.

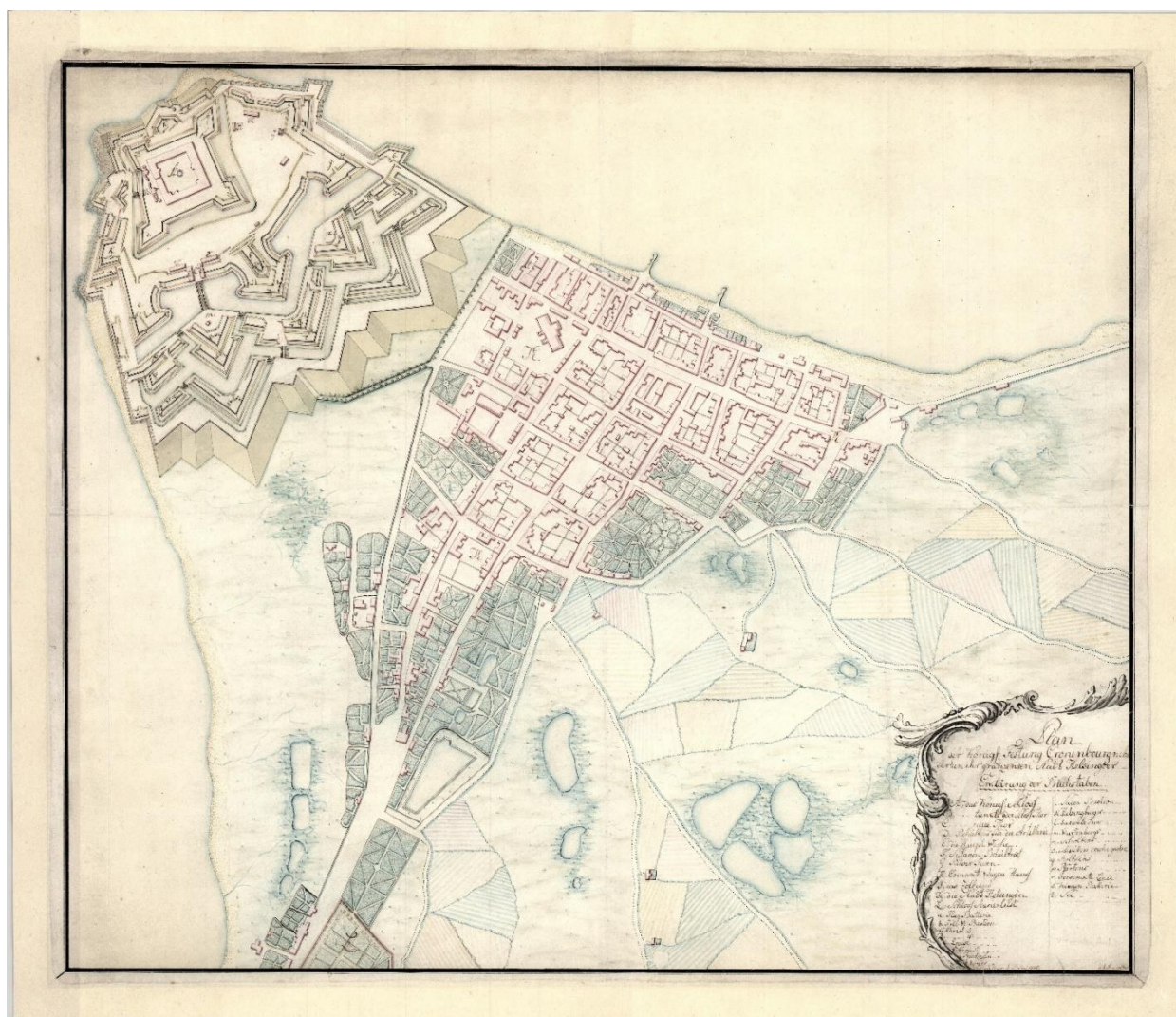
Bill-Jessens og Hvass' studier viser, at Helsingør Almindeligt Hospital ikke blot skaffede brændsel fra de nordsjællandske skove og moser (sidstnævnte var leveringsdygtige i tørv), men at der også kom store mængde brænde fra kronens skove på Hallandsåsen. Det fremgår tillige, at hospitalsforstanderne og -mestrene jævnligt gjorde indkøb hos detailhandlende i Helsingborg, Landskrona og Lund, og at de var flittige gæster på flere af de skånske markeder. I regnskabsåret 1576/77 blev der fx købt 800 tørrede kuller og 12 akselstokke (til hjulene på hospitalets vogne) ved et marked i Landskrona, og samme sted købte man i 1598/99 40½ alen sort vadmel og i 1602/03 10 skovle, 24 trætallerkener og en større mængde bastreb.

Vigtigst var dog det store kreaturmarked i Ängelholm og fåremarkedet i Båstad, hvor der blev opkøbt stude, får og lam, som herefter blev drevet ned til Helsingborg, hvorfra dyrene blev sejlet til Helsingør. Her blev studene sat på græs uden for byen i nogle måneder, indtil de havde genvundet så megen størrelse og vægt, at de egnede sig til slagtning. Regnskaberne viser bl.a., at der i efteråret 1608 blev købt 54 får og lam ved markedet i Båstad, og at der blev erhvervet 62 okser ved et marked i Ängelholm ti år senere. Nogle år blev der også købt stude helt oppe i Varberg; i 1576 drejede det sig om en hjord på 57 dyr. Derudover har der løbende været indkøb af fersk kød hos slagtere i Helsingborg.⁷

Helsingør er en af de byer, som der er prospekter af i Frantz Hogenberg og Georg Brauns imponerende værk *Civitates Orbis Terrarum* fra slutningen af 1500-tallet. Her gengivet efter Jens Schjerup Hansen: *Bystruktur og havekultur*, 2008.

En anden vigtig økonomisk relation mellem Helsingør og Skåne handlede om tiende. De danske bønder var forpligtet til at yde en tiendedel af deres afgrøder og andre produkter til kirken, bispens og kongen, men i den periode, som er beskrevet af Bill-Jessen og Hvass, lod kongerne deres del af tienden fra de nordsjællandske og skånske sogne gå til Helsingør Almindeligt Hospital. Hvert år blev der derfor leveret korn til hospitalet fra mere end 100 skånske sogne. Kornet blev udskibet af færgemænd og skippere fra Ystad, Malmø, Landskrona, Helsingborg og Hven. Selv om bønderne i de mange skånske sogne således ikke kom direkte i kontakt med Helsingør, må vi formode, at denne handelsrutine, som bestod indtil 1658, har været med til at styrke forbindelsen mellem Helsingør og mange dele af Skåne.⁸

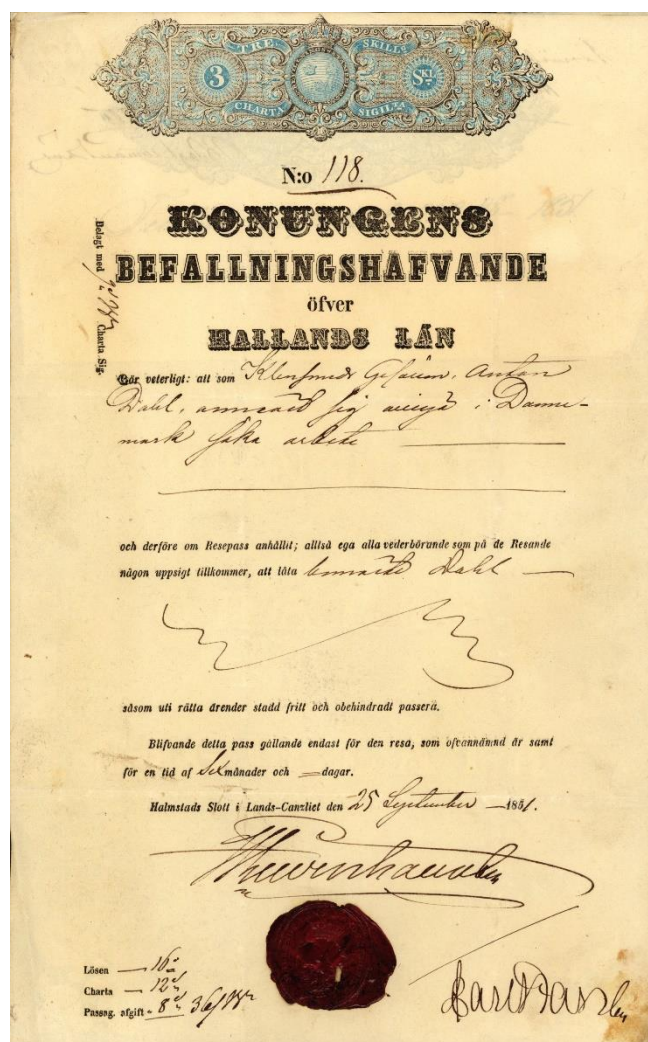
I 1775 udarbejdede W.J.A. Moltke denne grundplan over Kronborg med dens omfattende bastioner og Helsingør, som på dette tidspunkt kun var udstyret med to skibsbroer. Rigsarkivet: Krigsministeriet: Kort og tegninger, 1600-1900 (mappe 4, nr. 5).

Migration i 1700- og 1800-tallet

Mens vi endnu mangler data om handelen mellem Helsingør og regionerne øst for Øresund under den ældre enevælde, siger Albert Olsens omfattende undersøgelse af borgerskabstagninger i danske byer fra omkring 1700 til 1790'erne en del om migrationen fra Skåne i denne periode.⁹ Analysen bygger på byernes rådstue- og borgerskabsprotokoller, hvor alle de mænd, der ønskede at

blive selvstændige inden for handel, håndværk eller anden ”borgerlig næring” skulle registreres, før de kunne begynde deres virksomhed.¹⁰ Der er bevaret sådanne protokolrækker fra København og 28 provinskøbstæder, og mange steder er stort set hele 1700-tallet dækket ind.

Af de ca. 48.500 mænd, der indgår i denne undersøgelse, kom lidt over 2.000 fra Skåne. Ca. 1.340 af dem blev borgere i København, som havde en meget stærk befolkningsvækst i 1700-tallet, men det er bemærkelsesværdigt, at hele 403 skåninger tog borgerskab i Helsingør fra 1691 til 1797, mens kun få andre danske byer fik mere end 10 borgere fra Skåne i løbet af 1700-tallet. Det må dog hertil bemærkes, at det ikke var nødvendigt at tage borgerskab i en by, hvis man ikke havde ønske om at blive selvstændig erhvervsdrivende, så måske bør man tilføje et større antal daglejere, matroser og tjenestefolk m.fl. for at nå op på det samlede antal skånske migranter til danske byer i 1700-tallet. Der er dog næppe tvivl om, at Helsingør var den provinsby, der modtog flest. Albert Olsens tal tyder imidlertid på, at antallet af skåninger, der kom til Helsingør, faldt en del i anden halvdel af 1700-tallet, så måske blev de tidligere så nære relationer mellem Helsingør og de østensundske regioner svækket lidt efter lidt.

I 1800-tallet bestod et pas normalt kun af et enkelt stykke papir, og gyldighedstiden var ofte meget begrænset. Dette pas, der blev udstedt på Halmstad slot den 25. september 1851 med gyldighed i seks måneder, gav klejnsmedesvenden Anton Dahl ret til at søge arbejde i Danmark. Passet blev afleveret til politiet i Helsingør, hvorfra det senere er overdraget til det danske arkivvæsen. Rigsarkivet: Helsingør byfoged: Indleverede rejsepas, 1848-1855.

Kildematerialet er langt mere omfattende i 1800-tallet, hvor migrationen fra Sverige til Danmark gik kraftigt i vejret efter 1850. Dette emne er især blevet studeret af Richard Willerslev, hvis bog *Den glemte indvandring* er en af klassikerne inden for dansk migrationshistorie. Her refererede Willerslev til den officielle svenske migrationsstatistik, ifølge hvilken 81.000 personer udvandrede fra Sverige til Danmark mellem 1865 og 1910. En del af dem er dog sikkert medtalt flere gange, fordi de foretog adskillige flytninger hen over grænsen og måske ved hver gang, de forlod Sverige, indhentede en flytteattest hos deres præst og derfor blev registreret i det pågældende pastorats ”flyttningslängd” (grundlaget for den svenske statistik). Til gengæld kan andre svenskere have forladt deres hjemsgn uden først at have kontaktet den lokale præst, hvad de ellers var forpligtet til. Sådanne ”papirløse” flytninger har måske især været hyppige blandt de mange unge mænd og kvinder, der søgte sæsonbetinget ansættelse i Danmark.¹¹

Med andre ord kender vi ikke det præcise antal emigranter fra Sverige til Danmark, men det er tydeligt, at det nåede et klimaks i 1870’erne og 1880’erne. Det står også klart, at et stort flertal af migranterne var unge mennesker fra den sydvestlige del af Sverige, især Malmöhus län, og at der var en klar overvægt af folk fra lavere sociale lag. Willerslev har da også utvivlsomt ret i, at den omfattende migration må ses i lyset af alvorlige sociale problemer i Sverige i sammenhæng med en stor befolkningsvækst, især blandt underklassen, samtidig med, at der opstod mange nye arbejdspladser i Danmark. Fx fandt mange unge svenske mænd beskæftigelse ved anlæggelse af danske jernbaner.¹²

Opholdsbogsjournalens oplysninger

På grund af den geografiske placering blev Helsingør en af de vigtigste indfaldsveje for migration fra Sverige i 1800-tallet. En række pasjournaler fra byfoged-embedet giver et indtryk af udviklingen i denne trafik, og fra 1875 er det muligt at få en endnu bedre fornemmelse af Helsingørs rolle som *gateway* for indvandring fra udlandet. Danmarks første fremmedlov, der blev gennemført den 15. maj dette år, fastslog nemlig, at alle fremmede personer, der kom til landet og agtede at beskæftige sig med ”legemligt arbejde” eller ”nogen virksomhed, der forudsætter rejse eller vandring fra sted til sted”, skulle henvende sig til det første politikontor, de kom til, for at blive udstyret med en opholdsbog.¹³ I dette hæfte, der lignede en skudsmålsskema, skulle politiet give et kort signalement af den fremmede og anføre tid og sted for udstedelsen af opholdsbogen. Og hvis indehaveren siden slog sig ned andre steder i landet, skulle han eller hun hver gang kontakte det lokale politi, som da kunne gøre de nødvendige tilføjelser om ankomstdato m.m.

Loven fra 1875 påbød også politiembederne at føre en journal, hvor personalet skulle registrere alle de fremmede, der fik udstedt opholdsbog i den pågældende jurisdiktion, og alle dem, der kom fra et andet sted i Danmark og fik gjort optegnelser i deres hæfte. Disse opholdsbogsjournaler har fortrykte skemaer, hvor politiet kunne notere de enkelte personers ankomstdato, navn, erhverv, fødested, signalement, foreviste legitimationspapirer og eventuel bortrejsedato m.m. Det er dog langt fra altid, at alle disse felter er udfyldt med akkurate, men det er bemærkelsesværdigt, at der for et meget stort antal svenske tilflyttere ikke blot er angivet fødesogn, men også fødselsdato, hvad der afspejler, at svenskerne gerne medbragte en flytteattest fra hjemsgnet.

Byfoged-embedet i Helsingør gjorde brug af opholdsbogsjournalen (her benævnt som opholdsprotokol) indtil 1920, og der er i alt registreret ca. 2.200 personer i bogen. Tilsyneladende kom langt over 90 % af dem fra Sverige, og blandt disse var der som ventet en klar overvægt af skåninger. Indtil århundredskiftet blev der noteret mindst 130 personer hvert år, men herefter skete der en

gradvis reduktion, hvad der formentlig hænger sammen en begyndende industrialisering i nogle af de vestsånske byer, som må have givet beskæftigelse til mange i lokalområdet.

Datum. 1879.	Udlændingens Navn.	Stand.	Fødested.	Signalement.
Mai 26.	966. Gustaf Mårtensson	Arbejder	N. Wram 27/3. 1851.	Hoide alen. Bygn. alen. Haar blankt Øjne Næse alen. Mund alen. Sprog fransk.
" - "	967. Ludwig Lüneke	Bygghjælper	Sülz am Neckar 18/1. 54	Hoide lille Bygn. alen. Haar mørkt Øjne Næse alen. Mund alen. Sprog tysk og fransk.
" - 27.	968. Olof Persson	Hansfigger	Flörjow Christianslund lin 4/7 42	Hoide fars Bygn. milt. Haar blankt Øjne Næse alen. Mund alen. Sprog fransk.
" - "	969. Anders Andreasson	Arbejder	Fläsnäs nr Hälsunde 24/8 7/11 49	Hoide milt. Bygn. sort. Haar sort Øjne Næse alen. Mund alen. Sprog fransk.
" - 28.	970. Amanda Jonanna Andersson	Franskbygn.	Fanörp Christianslund p. 14/3 63	Hoide lille Bygn. alen. Haar blankt Øjne Næse alen. Mund alen. Sprog fransk.
" - 29.	971. Sven Peter Lindqvist	Tjener. Landskrona.	29/12. 1864.	Hoide lille Bygn. alen. Haar blankt Øjne Næse alen. Mund alen. Sprog fransk.
" - "	972. Johanna Maria Jönsson	Patribark Arbejder	Többlöf 1/7 1863	Hoide milt. Bygn. alen. Haarbrunt Øjne Næse alen. Mund alen. Sprog fransk.

Et uddrag fra 1879 af Helsingørs opholdsbogsjournal. Bortset fra en tysk bogbindersvend og en svensk stenhugger var alle de syv personer på listen ufaglærte. På højre side af opslaget, som er udeladt her, kan man se, hvor i byen hver af dem havde fået logi. Det fremgår også, at tre senere på året tog hjem til henholdsvis Sverige og Tyskland, mens andre rejste videre til Skotterup, Snekkersten eller Hellebæk. Rigsarkivet: Helsingør byfoged: Opholdsprotokol, 1875-1920.

Fremmedloven fastslog, at ikke blot nytilkomne, men også de udlændinge, som allerede befandt sig i Danmark i maj 1875, skulle rekvirere en opholdsbog, hvis de ønskede at blive ved med at leve og arbejde i Danmark. I opholdsbogsjournalen fra Helsingør er der da også registreret hele 364 udlændinge i 1875, mens tallet de følgende mange år for det meste lå på 175-275. Der er dog nogle markante afvigelser fra dette mønster. I 1883 nåede tallet op på 826, og fra 1889 til 1892 lå det hvert år på 364-504. Journalen giver også en forklaring på denne udvikling. Det fremgår nemlig, at næsten 200 af de udlændige, der ankom i 1883, blev beskæftiget på det nyetablerede skibsværft, mens 180 fik arbejde i dokken. I alle disse tilfælde drejede det sig om mænd fra Sverige, og journalen viser også, at mange af dem forlod Helsingør igen, da efteråret faldt på. Tilsvarende kan vi se, at arbejdet med at anlægge en ny station og omlægge mange af jernbanesporene i årene omkring 1890 gav beskæftigelse til et stort antal svenskere. Det fremgår også, at en del svenske mænd – og i øvrigt også relativt mange fra den tyske region Lippe-Detmold – fandt arbejde på teglværkerne omkring Helsingør, mens nogle af de kvindelige tilflyttere fra Sverige blev ansat på klædefabrikken i Hellebæk, og andre blev tjenestepiger.

Formodentlig har en hel del af de tilkomne svenskere også kun brugt Helsingør som første station på en rejse til andre steder i Danmark, som det fx var tilfældet med den 23-årige sangerinde Kristina Helena Wilhelmine Malmstrøm fra Ystad, der kom til Helsingør d. 17. juni i 1877 for blot 1½ måned senere at tage videre til København.

Summary

In this article, I have dealt with the relations between Elsinore and the regions east of Øresund from the 16th century to about 1900. The first part – based on sources from the city court and documents from Almindeligt Hospital – showed that Elsinore had many trade and personal relations with Scania, in particular Helsingborg, Landskrona and Malmö. Unfortunately, our knowledge about these relations after 1658 is still very limited. But it is well documented that rather many men from Scania set up in business in Elsinore during the 18th century, and in the second half of the 19th century the town developed into an important gateway for immigrants from Sweden. Many of these persons found a job in industries in the town and its surrounding areas or as domestic servants, while other people continued their journey to Copenhagen or another place in Denmark. We may hope for more research into these topics, especially in the period from c. 1660 to c. 1850.

Litteratur

- Bill-Jessen, Torben og Lone Hvass: Fattigforsorg i Nordsjælland og Skåne 1575-1654, 2023.
 Dupont, Michael: Helsingør skifteprotokol 1571-1582, 2014.
 Gøbel, Erik: Guldets fra Øresund (et bind af 100 danmarkshistorier), 2024.
 Hjorth, Karen (i samarbejde med Erik Kroman): Helsingør stadsbog 1554-1555, 1559-1560 og 1561-1565. Råd-
 stueprotokol og bytingsprotokol, 1981.
 Hoff, Annette: Den Danske Vinhistorie (Nydelsesmidlernes Danmarkshistorie, bd. 4), 2018.
 Jespersen, Mikkel Leth, Jørgen Mikkelsen og Jakob Ørnbjerg: Danmarks byer fra renæssance til enevælde, 2023.
 Mikkelsen, Jørgen: "Handlingen i de Smaae Kiøbstæder bestaaer i dend bahre Credit". Økonomiske vilkår for de
 sjællandske købstæder i 1700-tallet – belyst gennem indberetninger, Knud Prange m.fl. (red.): Det store i det små,
 1997, s. 119-143.
 Mikkelsen, Jørgen: Pas, opholdsbøger og udlændingesager. Fremmedlovgivning og arkivalier om rejsende og immi-
 granter fra 1875 til 1950'erne, Personalhistorisk Tidsskrift 2016, s. 57-83.
 Olsen, Albert: Bybefolkningen i Danmark paa Merkantilismens Tid (Merkantilistiske Studier, I), 1932.
 Willerslev, Richard: Den glemte indvandring. Den svenske indvandring til Danmark 1850-1914, 1983.

Utrykte kilder

- Rigsarkivet:
 Helsingør byfoged: Opholdsprotokol, 1875-1920.
 Helsingør byfoged: Pasprotokol, 1804-1890 [omfatter alle årene med undtagelse af 1807-1812].

Noter

- ¹ Gøbel 2024, s. 12, 21ff. Udover Helsingør kan bl.a. Esbjerg og Marstal fremhæves som udprægede netværksbyer.
- ² Gøbel 2024, s. 68ff.
- ³ Hoff 2018, s. 165-187, især s. 186. Jf. Jespersen, Mikkelsen og Ørnbjerg 2023, s. 363.
- ⁴ Om befolkningstallet, se bl.a. Jespersen, Mikkelsen og Ørnbjerg 2023, s. 279-281.
- ⁵ Om Københavns tiltrækningskraft blandt bønder i forskellige dele af Sjælland, se Mikkelsen 1997, s. 128-133, jfr. s. 141 om Hillerøds beskedne erhvervsliv i 1700-tallet, hvor byen var stærkt afhængig af leverancerne til hoffet på Frederiksborg Slot.
- ⁶ Hjorth 1981, s. 402f, 413f, 419ff, 474f, 504, 536ff.
- ⁷ Bill-Jessen og Hvass 2023, s. 67, 116ff, 178, 207ff, 231ff.
- ⁸ Bill-Jessen og Hvass 2023, s. 100ff.
- ⁹ Olsen 1932, s. 95-102.
- ¹⁰ Kvinder kunne ikke tage borgerskab, men enker havde ret til at videreføre deres afdøde mænds virksomhed.

¹¹ Willerslev 1983, s. 20 og 25ff.

¹² Willerslev 1983, bl.a. s. 27, 31 og 33ff.

¹³ Om fremmedloven og de typer af arkivalier, som loven gav anledning til, se Mikkelsen 2016.